UNADAPTED LEXICAL BORROWINGS IN AN OLD ROMANIAN TEXT

Liliana Soare, Assoc. Prof., PhD, University of Piteşti

Abstract: In the present study the author undertakes a minute inventory and analysis of the lexical borrowings excerpted from "Gramatica fizicii" (The Grammar of Physics), a text translated from Italian by bishop Amphiloch of Hotin around 1790, terms that are not adapted to the system of the Romanian language. The analysis shows that these terms fall into two categories: terms unadapted to the phonetic and morphological system of the Romanian language which, although were not conserved in Romanian with their Italian or Neo-Greek etymon, have created the adequate linguistic environment for the equivalent terms subsequently borrowed from French: animoscopeo, barometrio, berilo, dragone, elasticita, eletricita, microscopion, peritoneo etc. and terms from the category of "lexical ephemerides", foreignisms, which appear due to the scholar's cultural connection to Italian: avrelio, canochiale, gambero, gatúl mamon, oraiu, pipeltrelu etc. The author also observes that all these terms were preserved in Romanian, due to their appurtenance to the category of international scientific terms.

Keywords: unadapted terms, foreignisms, Italian lexical influence, scientific terminology

1. În procesul de înnoire a limbii române prin asimilarea împrumuturilor italiene (şi latino-romanice, în general) la sfârşitul secolului al XVIII-lea, activitatea episcopului Amfilohie Hotiniul ocupă un rol extrem de important. Cărturarul poate fi considerat un precursor al curentului italienizant în Moldova, reprezentat de Gh. Asachi. Contactul cultural al lui Amfilohie cu Italia (unde, în 1772, a întreprins o călătorie de studii) a avut consecinţe majore pentru activitatea sa pe tărâm ştiinţific şi didactic. Tradusă din italiană în jurul anului 1790[1] (ca şi celelalte două texte de popularizare a ştiinţei - *De obşte gheografie* şi *Elementi aritmetice arătate fireşti,* tipărite la Iaşi, în 1795), *Gramatica fizicii* consemnează prezenţa a numeroşi termeni împrumutaţi din această limbă[2], majoritatea neadaptaţi sistemului fonetic şi morfologic al limbii române. Datorită numărului lor însemnat, textul este reprezentativ pentru influenţa italiană asupra limbii române.

2. Inventarul termenilor neadaptaţi sistemului fonetic şi morfologic al limbii române se prezintă după cum urmează:

alume „alaun" (154 < it. *allume*): „*Alume* ori piatră acră esti o sare împietrită că să găseşte în oarecare vine de a pământului în multi locuri de-a Avropii, di să scoate în mari bucăţi preveditoare".

amatista „ametist" (161 < it. *amatista*): „*Amatista* să apropie la giacint şi esti de o floare roşietică, că este cumu-i o amestecătură de albastru şi roş. Amatista esti vârtoasă şi ce mai vârtoase esti mai scumpă".

[1] v. N. A. Ursu, *Formarea terminologiei ştiinţifice româneşti*, Bucureşti, 1962, p. 19.

[2] Observaţii valoroase privitoare la terminologia ştiinţifică vehiculată de acest text oferă N. A. Ursu, în *op. cit.*, p. 19-21, 78-79. Vezi şi Liliana Soare, *„Gramatica de la învăţătura fizicii". Remarks on anatomical terminology*, în "Analele Universităţii din Craiova", seria Ştiinţe filologice, Lingvistică, anul XXXIII, nr. 1-2, 2011, p. 474-480; *idem, Remarks on physics terminology in Amphiloch of Hotin's* Gramatica fizicii**,** în "Language and Literature. European Landmarks of Identity", Editura Universităţii, Pitesti, nr. 8/2011, p. 135-138; *idem,* Gramatica de la învăţătura fizicii. *Consideraţii asupra terminologiei astronomice*, în Gheorghe Chivu, Alexandru Gafton, Adina Chirilă (eds.), *Filologie şi bibliologie. Studii,* Timişoara, Editura Universităţii de Vest, 2011, p. 343-349; *idem, Italian Lexical Borrowings with Amphiloch of Hotin*, în „Analele Universităţii din Craiova", seria Ştiinţe filologice. Lingvistică, nr. 1-2/2012, p. 175-181; *idem, Din istoria terminologiei zoologice în limba română:* Gramatica fizicii, în „Analele Universităţii din Iaşi", secţiunea III e, Lingvistică, tomul LIX (*In memoriam Alexandru Philippide*), 2013, p. 133-143.

BDD-V72 © 2014 Arhipelag XXI Press
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 19:53:30 UTC)

animoscopeo „anemoscop” (81 < it. *anemoscopio*): „*Animoscopeo* esti un meşteşug cu a căruie mijlocire să văd schimbările aerii şi a vântului. *Animoscopeo* va să zică «vedere vânturilor» pentru că slujeşte a vede dispre care parte de la orizonte suflă vântul în toate vremile”.

antimonio (155 < it. *antimonio*): „*Antimonio* este un *minerale*, că slujeşte la doftorii şi are un gust de sare înăcrită”.

antropomorfete „antropomorf” (pl., 190 < it. *antropomorfiti*, s. m. pl., cf. ngr. *ἄνδρωπος* + *μορφή*): „*Antropomorfete* ori celi cu patru picioare, carele au piciorul despărţit în cinci părţi, cu unghii mari ca degitele omului, fac al triilea feliu de la parte dobitoacelor cu unghii [...]”

arcipeleag (140 < it. *arcipelago*): „E sama că s-au aflat din vreme în vreme ostroave noao ieşite din mare, cumu-i un ostrov în *Arcipeleag*, alt ostrov cu foc lângă mare de la Terchira şi altile întru alti locuri, după cum se văd arătate în cărţile celor ce au scris pentru aceste”.

areometrio „areometru” (81, ***areometreo***, 82 < it. *areometro*): „*Areometrio* esti un meşteşug care slujeşte a măsura greutate osebită a udelilor. *Areometrio* va să zică «măsurarea rărimei». Dar aceasta nu măsoară la rărime, dar greutatea udelilor”; „*Areometreo* cel mai obicinuit ori cumpănitoriul apei esti făcut de o steclă subţire în chipul unii carafe cu grumaz lung şi pe grumaz scrise gradile şi să pune argint-viu într-însul cât trebuieşte să-l facă a înota drept cu grumazul în sus într-un vas cu apă”.

(sare) armoniaco (154 < it. *armoniaco*): „Sare *armoniaco* este o sare firească ori cu meşteşug. Ce firească să găseşte în multi locuri de la Africa şi în locurile celi caldi supt zona toreda şi ce cu meşteşug să face în Vineţie şi în alti locuri”.

(***Polu***) ***Artico*** (147 < it. *artico*): „Numerile arătătoare de la înălţime ori de la dipărtare unui loc de la *ecfatore* spre miazi-noapte merge până la 90 de gradi şi al noaozecile grad săvârşeşte supt *Polu Artico* ori de miazi-noapte”.

asfalto (154 < it. *asfalto*): „*Asfalto* esti o suptstare ceroase şi smoloase de floare roşietică care să găseşte în lacul Sodomii ori Marea Moartă în Palistina”.

avrelio „nimfă” (197 < it. *aurelia*): „Întru a lor cea dintâi stare, cumu-s viermii şi bruchii, să hrănesc de hrană vârtoasă şi groasă, cumu-i de frunze şi alt. Iar împrotivă de celi ce fac alti jivini în stare lor de *avrelio*, nu să hrănesc cu nimică altă fără decât în stare de gătire. Trăiesc de hrana cea mai gingaşe, // cumu-i de mustul copacilor, de sângile dobitoacilor şi alt.”

barometrio (80 < it. *barometro*): „*Barometrio* esti un meşteşug care slujeşte a socoti celi mici schimbări ori împingiri a aerii ori greutăţile de la atmosfera”.

berilo „beriliu, metal dur de culoare albă” (161, ***berlino***, 161 < it. *berillo*): „*Berilo* ori *berlino* este o piatră carele să apropie la fire cristalului şi este de o floare verdi cam galbănă. Să găseşte supt munţii Taurului, în matca Efratului şi în Indie”.

borace „borax” (154 < it. *borace*): „*Borace* esti o sare de minieri, de floare verdi, care să găseşte într-unele vine de minieri, de aramă, de argint, de aur”.

calchidonio „calcedonie, varietate de bioxid de siliciu natural” (162, ***halchidonio***, 162 < it. *calcedonio, chalcidonio*): „*Calchidonio* ori *halchidonio* era mai de mult căutată, ca un feliu de carbonchiu. Iar acum să pune în rândul onicilor şi este foarte tare şi preste tot de floare de nour deşchis”.

camleote „cameleon” (191 < it. *cameleonte*): „De acesti cu patru picioare sânt celi ce au o coadă lungă întinsă, cumu-i toate feliurile de ramuri: cocodrilii şi un feliu de şerpe cu picioare – selămândra, *camleote* şi ramurii zburători şi alti multi feliuri”

cancro (astr., 149 < it. *cancro*): „Celi doao tropice vin numite aşe di pe grecie (*trepeste*), adică „întoarcire”, căci de la aceste să întoarce soarele din călătorie sa. Unul să

BDD-V72 © 2014 Arhipelag XXI Press
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 19:53:30 UTC)

cheamă *Tropicu de Cancro*, care este depărtat de la ecfatore pe 23 de gradi ½ spre polul dispre miazi-noapte [..]".

canochiale „ochean" (114 < it. *cannocchiale*): „Dar pentru ca să să ie sama la clătire planetilor, trebuie ca să aibă un *canochiale* de zece au de doaosprezece palmi".

capibara „porc-de-apă; un fel de şoarece de mărimea unui câine, cu blana bogată, ce trăieşte în mlaştinile din America de Sud" (189 < it. *capibara*): v. la *rinocheronte*

carneleo „carnalit, clorură de magneziu şi potasiu" (161 < it. *carnallite*[3]): „*Sarda* esti o piatră scumpă numită *carneleo*, din pricina floarii Sali ca de carne. Celi mai bune să găsesc în Sardinie de unde prind numele lor".

cfoemorov „cimpanzeu" (205, derivat de la *Cfoe* (Coasta de Fildeş) < fr. *Côte d'Ivoire*, it. *Costa d'Avorio*?): „Istorie de *cfoemorov* este curioză, dar puţin obştită. Care vom zice aice după Daler[4], carele zice că se găsesc la Cfoe, Gvineea şi în Agolul Etiopiei. Aravii îl cheamă satir şi cred că ar fi de la un neam de om traşi."

chendro (203 < it. *centro*): „Steaua de mare. Esti un feliu de cel cu o coajă şi are cinci săgeţi ascuţite, care îi ies din trup, ca de la un *chendro*."

chimic „chimist" (73, 156): „Prin mijlocire de aceasta găsesc *chimicii* obiceiul de a muie şi a dezlega metalurile şi mineralile, sădirile şi supstările dobitoceşti şi alt. şi a le aduce la a lor celi dintâi elementi".

(*cumpăna*) *idrostatichi* (82 < it. *idrostatico*): „Cumpăna *idrostatichi* este un meşteşug foarte drept şi slujeşte a cumpăni greutăţile de tării şi de moine, pentru care vom arăta când vom veni la aceasta parte de filosofie".

dioptichi „dioptrică" (83 < ngr. *διοπτρική*): „Meşteşugurile de *dioptichi* şi de toate feliurile de aceste slujesc a discoperi la fire razilor luminii care să frâng în curmezişul de multe feliuri de mijlociri. *Dioptome*, va să zică că «să vedi în curmezişul de vreun lucru» şi esti un cuvânt carele se pune la toate meşteşugurile. *Dioptichi* adică vedere făcută de una au şi de mai multi stecli în chipul lintei, cum sânt tilescopie, microscopie, fânare maghice, cămări întunecate şi alt.".

dragone (204, *draghi*, 204 < it. *dragone*, pl. *draghi*): „Scrie Dumont cum că au văzut chipul de un *dragone* asupra porţii de la cetate de Rod."; „Pentru grifoni, finice, *draghi*, satiri, sirini, inorog, *leocorno*, fate că unii cred că să fie aceste în lume [...]"

dromedario, 192 < it. *dromedario*): „*Dromedario* are patru stomahuri".

ecfatore (144 < it. *equatore*): „Prin închipuire, sânt atocma la acei lăcuitori care sânt supt poli depărtaţi pe 90 de gradi de la *ecfatore*".; v. şi la *Polu Artico* şi *cancro*.

eclize „eclipsă" (sg., 114 < it. *ecclisse, ecclissi*): „Iată cea ce să cheamă *eclize* de Soare. Dar aceasta mai bine s-ar zice *un eclize* de Pământ decât de Soare, căci, când Luna stă împrotiva de la sfera Pământului şi drept împrotiva Soarelui, îi lucru arătat că Pământul atunce să întunecă, iar nu Soarele".

elasticita „elasticitate" (103 < it. *elasticità*): „Râdicare să zice şi *elasticita*. Este acea oarecare prefacere, prin mijlocire de care părţile de vreo oarecare trup, în putere de la strângere care au, să îndatoresc de a schimba locul şi chipul şi a să preface iarşile în stare firească, adică îşi ie aşezământul şi chipul carele ave mai dintâi".

elefante (190 < it. *elefante*): „Între celi cu patru picioare de la al doile feliu, ce au unghiile despărţite în două şi mai multi părţi, esti *elefante* au filu, că are acea//stă osebire, care despărţirile de la piciorul său să împreună unile cu altile şi să acopere cu o piele preste căpuşa piciorului. Şi nu rămâne altă a să vede, fără decât unghiile despărţite şi rătunde".

[3] E posibil ca Amfilohie să fi modelat termenul *carneleo* de la it. *carneo* sau ca acesta să reprezinte un fonetism învechit în italiană.

[4] Probabil Albrecht von Haller (1708-1777), naturalist elveţian, unul dintre creatorii fiziologiei experimentale.

BDD-V72 © 2014 Arhipelag XXI Press
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 19:53:30 UTC)

eletricita „electricitate” (97, 99 < it. *elettricità*): „*Eletricita* esti un feliu de putere trăgătoare, că iesi din oarecare trupuri, cumu-i din chihrimbariu, din ceara de Şpagnie, în steclă şi în multi alti [...]”

elioscopeo „helioscop” (80, ***elioscopio***, 109 < it. *elïoscopio,* cf. ngr. *ἡλιοσκόπιον*): „*Elioscopeo* esti un feliu de telescopeo izvodit ca să să ie sama la trupul soarelui fără de a să vătăma ochiul de razile soarelui. *Elioscopeo* va să zică «vedere soarelui»”; „Cine va să vadă să să grijască de un *elioscopio* de zeci au doaosprezeci palmi de lung şi, cu o steclă afumată, unde pune ochiul va vede singur şi va cunoaşte minune ce să vede”.

elitico (111 < it. *ellitico*): „Chipul ceriului de la Lună ori a sferii esti *elitico*, adică lungăreţ în chipul oului [...]”

eolipilo[5] (81, ***eolipile***, 81 < lat. *aeolipila,* fr. *éolypile*): „*Eolipilo* esti izvodit pentru ca să vadă la fire şi putere aerii închisă şi rărită, care iesi cu un trăsnit asemine celui la fulgere şi de tunete. *Eolipile* va să zică «porţile de Eolu», dumnezăul vânturilor, şi este un globuşor mic de aramă dişert, că are grumaz micuşor cu o micuşoară bortă de-asupra”.

epacta (111 < it. *pacta*): „Că căutătorii anilor fac *epacta* şi, după cum clătire Lunii împregiurul osiei sali face întru aceeaşi vreme împregiurul Pământului, de-ar fi lăcuitori în Lună, ar ave zilele lor fireşte într-un chip cu lunile lor”.

ermafroditi „hermafrodiţi” (pl., 203 < it. pl. *ermafroditi*): „Socotesc unii din cunoscătorii firii că gamberii să fie *ermafroditi*, dar alţii cugetă că să numără până în 30 de feliuri de gamberi, care toţi sânt coperiţi de coaje şi toţi au numile lor osebite.”

etera (108 < it. *etera*): „Cuvântul *uranologhie* esti grecesc, că va să zică „vorbire pentru ceriuri”. Că sânt locuri au câmpuri de *etera*, adică locul cel mai presus de atmosfera, ce împrejoară pe de-asupra undi stau toate trupurile celi luminoase [...]”

fosforos (188 < ngr. *φώσφορος*): „Când urina dospeşte, lămureşte o materie luminoasă, chemată *fosforos*. Că esti uneori vârtoasă, uneori moale.”

furmi urus „urs furnicar” (190 < pos. fr. *ours fourmier,* it. *orso formigaro*): „La acesti feliuri de jivini cu patru picioare să pot ajunge şi alt feliu de jivini cu altă orânduială, cumu-s dobitoacile vivipare, că au bot lung cu rât şi picioarile dispărţite în degite şi are dinţi, ca ariciul şi multi feliuri de altile, cumu-i cârtiţa şi ariciul alb de la India. Altile, care au botul nu pre lung şi picioarile dispărţite în degite mari şi mici, cumu-i *furmi urus* şi *tamaiduagu* de la brasilieni şi alt.”

gamberiu „crevete” (202, ***gambero,*** 203 < it. *gamberio*): „Unii de aceşti peşti au multi părţi alese, cumu-s capete, picioare, cleşte şi alt., care stau afară de coajă au coperemânt, cum sânt feliul de raci de mare, că să zic *gamberiu*.”; „Esti asemine ca *gambero*.”

gatúl mamon „specie de maimuţă” (probabil cercopitec) (190 < it. *gatto mammone*): „Între acesta parte să pot număra urang-utang ori omul sălbatic, şi cacfi ori cai de la Brasile şi *gatúl mamon* ori moimiţe de alti ţări”.

hilos „chil” (175, ***hilo,*** 181, ***hirus***, 182 < it. *chilo, chilos*): „Celi moi părţi a trupurilor omeneşti sânt: *hilos*, sângile, ştiupitu, fierea, laptile, apa, sperma, mustu de carne, urina, flegma, zăru şi lacrămile”; „Iar deşertările vin mai mari şi mai mici când la vâna deşartă aduce la inimă sânge de rămas şi plin de *hilo*, care, cu aceasta iarşile amestecându-se, îl face a întra în urechiuţa dreaptă a inimii, de unde să poartă în vintricelul drept”; „Deci nu trebuie a să minuna de este adunare de o putere aşe mare să fie vrednică de a râşni şi a preface aşe în puţină vreme bucatile celi mai vârtoase, încă şi oasile, într-o suptstare de udeală să cheamă *hirus*”.

[5] Primul dispozitiv ce poate fi asimilat unei turbine cu abur, inventat de Heron din Alexandria (cc. 10-70 e.n.), matematician, inginer şi enciclopedist grec.

BDD-V72 © 2014 Arhipelag XXI Press
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 19:53:30 UTC)

idraulica (165 < it. *idraulica*): „Cuvântul *idraulica* va să zică «meşteşugul de a face machine de apă», cum sânt fântânile, că fac săltare apile cu meşteşug şi alt.”.

idrostatica (165 < it. *idrostatica*): „Cuvântul *idrostatica* va să zică «învăţătură pentru cumpenire apii şi a udelilor»”.

igroscopeo „higroscop” (82 < it. *igroscopio*): „*Igroscopeo* este un meşteşug cu carile să hotărăşte uscăciune ori umedire aerii şi să face în multi feliuri”.

iho „ecou” (96 < ngr. *ἠχώ*): „*Iho* adică întoarcere nu este altă fără decât întoarcire sunetului pricinuit din mijlocirea baterii şi la curgire udelilor ori valuri de sunete asupra feţii de la vreo oarecare poprire tare.”

ipothesis (78, 107 < lat. *hypothesis,* ngr. *ὑπόθεσις*): „Filosofii într-acesti zile au puţină socoteală pentru *ipothesis*.”; „aceasta ipothesis.”

leocorno „licorn, inorog” (204 < it., fr. *licorne*): v. la *dragone*

lince „linx” (190 < it. *lince*): „Între aceste de patru picioare, de feliul mâţilor, să numără: leul, tigru, pardosul şi pantera, adică râs-bărbat şi femeie-leu, pardosul *lince*, mâţa sălbatică şi ursul”.

linee (88 < it. *linea*): „O *linee* este un trup ca să pare că nu are lărgime şi grosime, dar numai lungime”.

machina (83 < it. *macchina*): „La *machina* pnevmatică să cheamă trumba aerii”.

membro (203 < it. *membro*): „Să socoteşte că o mână ori picior, de se va tâmpla să fie rupt au tăiet, în grabă îl face iar. Niciun dobitoc n-are această putere, lipsindu-se de un *membro*, ca să-l poată iarşile face.”

mercurio (156 < it. *mercurio*): „Trupurile carile prin toate alegirile să caută într-acest feliu sint în număr de şesi, adică: aurul, plumbul, argintul, arama, fierul, cositoriul. Chimicii pun şi argintul viu, că-l numesc *mercurio*, dar, măcar că să agiunge, acesta este un feliu osebit”.

metalo (158 < it. *metallo*): „Arama esti un *metalo* care are aceste apropieri au caractere.”

metamorfosi (197 < it. *metamorfosi*): „La *metamorfosi* adică schimbare de trup încă esti un lucru mult curioz. Cum esti brucu, că din vierme să face flutur şi din flutur să face vierme”.

microscopeo (80, ***microscopio***, 198, ***microscopion***, 193, ***microscopeon***, 171 < it. *microscopio,* lat. *microscopium,* ngr. *μικροσκόπιον*): „*Microscopeo* au fost izvodit pentru ca să mărească şi să dea văzute lucrurile cele mult mici, că fără de acest meşteşug nu s-ar pute vede. Microscopeo este cuvânt grecesc, că va să zică «vedere mică»”; „Cu mijlocire de *microscopio* s-au descoperit că celi de multi feliuri de văpseli a bruchilor şi alt. să trag de la oarecare peni subţiri şi gingaşe, carele sânt prinse pre trupul lor una după alta şi cu orânduială minunată”; „O pană este o facere minunată când să caută cu *microscopion*”; „O simţire aşe deosebită, căutând la facire vieţuitoarilor ori a sădirilor, au ieşit de la *microscopeon*”.

minerale (155 < it. *minerale*): v. la *antimonio*

onice „onix” (161 < it. *onice*): „*Onice* este o piatră cam priveditoare şi să alege cu acel nume pentru ce floare sa şi a sa apă să apropie mult la unghie degitilor”.

oraiu[6] (84 < eng. *orrery*): „*Oraiu* este un meşteşug de a vede clătirile trupurilor cereşti, carele îmblă împregiurul Soarelui. Şi aceasta esti o frumoasă machină de a să face, care arată toate ivirile într-un chip adevărat. Pentru oraiu să să vadă în cartea Tomi Heat”.

[6] Planetariu mecanic asemănător unui ceas care, în loc de ore şi minute, arată mersul planetelor în jurul Soarelui. Inventat şi construit în 1705 de către englezul George Graham, planetariul a fost duplicat de John Rowley pentru Charles Boyle, al patrulea conte de Orrery, al cărui titlu nobiliar a ajuns să desemneze acest tip de instrument.

BDD-V72 © 2014 Arhipelag XXI Press
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 19:53:30 UTC)

orizonte (128, 144 < it. *orizzonte*): „[...] şi nici nu s-ar pute vede soarile măcar cât de puţin supt *orizonte*, după cum în toate zilele prin trecire de vreo câteva minute să vedi”; v. şi la *animoscopeo*

orpimento „sulfură naturală de arsen, auripigment” (154 < it. *orpimento*): „Arsenicu este o suptstare că cuprinde multă pucioasă şi vreunile din părţi de sare are putere de-a săca şi esti de trii feliuri: alb, numit arsenic, galbăn, numit *orpimento* şi roşu, numit sandraca ori chinăvariu”.

ostriche „scoică” (203 < it. *ostrica*, pl. *ostriche*): „*Ostriche* să găsesc de trii şi patru palme de mari în părţile de cielanţi”.

otica (151 < it. *ottica*): „Vezi carte a trie de la *Otica* lui Nefton”.

ovest (129 < it. *ovest*): „Că de obşte să face în Ochianu Atlanticu şi în Marea ce Mare de la sud, care suflă neîncetat spre *ovest*”.

parenhima „parenchim” (171 < it. *parenchima*): „Aera şi parte mustului, suindu-se prin ţevile care le are însuşi, să trage printr-acesti vasi în beşicuţile de la *parenhima*, adică de la suptstare din lăuntru a lemnului şi să împarte într-acest feliu prin toate părţile de la sădire au de la copaci”.

pericardio (178 < it. *pericardio*): „Membrană să cheamă şi pielea din afară, care copere tot trupul, meningile criierilor, pleura peptului, *pericardio*, care învăleşte inima, *periostio*, care acopere oasele şi cămeşa ori învălitoarea vasilor, cum sânt a stomahului, de la beşică, de la vine, de la arterie, de la coapse, de la poame şi alt. care sânt de diosebite feliuri”.

periostio (178 < it. *periostio*): v. la *pericardio*

peritoneo (182 < it. *peritoneo*): „Al patrule este îndoire de obşte şi din afară de tot stomahul şi esti ţinere de *peritoneo*, adică membrana ce ţine // celi din lăuntru”.

perpendicolare (81 < it. *perpendicolare*): „Dar, după cum la osebire cea mai ştiută de la înălţime *perpendicolare* adică drept în gios, nu esti întru aceasta ţevie decât de trii unghii”.

petrolio „rocă sedimentară lichidă, uleioasă, formată dintr-un amestec de hidrocarburi şi alţi compuşi organici” (154 < it. *petrolio*): „*Petrolio* ori unt de piatră este de o fire de pucioasă şi asudă în parte didisupt de pică şi să pare că ar fi nişte unt de smoală, că focurile celi din pământ ar fi scoţând afară. În Italie să găseşte, în Siţilie”.

pipeltrelu „liliac” (191 < it. *pipistrello*): „Celi cu patru picioare ce să zic zburătoare, cu botul scurt şi cu picioarele dispărţite în degite, cumu-i *pipeltrelu*, că esti de o deosebită mărime şi chip”.

porosita „porozitate” (124 < it. *porosità*): „Prevăzută este din pricina de a sa ce mare *porosita* adică a porilor cei dinlăuntru a aerii fiind mult mari şi mult largi”.

punt (141, 144 < it. *punto*): „Acest cap al acului arată polul dispre miazi-noapte, adică întoarcire dispre miazinoapte şi *puntul* au locul ce stă drept arată polul dispre miazi-zi, care va să zică iarşile întoarcere dispre miazi-zi”.

recipienti (83, ***recipiente***, 84 < it. *recipiente*, pl. *recipienti*): „Să să puie în *recipienti* o beşică dişartă legată pre la grumazi şi apoi să să tragă aera toată [...]”

rinocheronte (190, *rinocheronti*, 191 < it. *rinoceronte*, cf. ngr. *ῥινόκερως*): „Iarişile unile au unghiile despicate la picior, dispărţite în patru părţi, care să pare că nu rumegă, cumu-i *rinocheronte*, ipopotamu, *trapierota*, *capibara* de la Brasile şi alt.”; „A lor mărime, pentru care iarşile sânt nesăvârşite gradi. Celi mai mari sânt: elefante au fili şi *rinocheronti*”.

sarda „sardonix” (161 < it. *sarda*), v. la *carneleo*

satelite (106 < it. *satellite*): „*Satelite* este un nume al romanilor celor vechi, că va să zică un străjeriu au a unui boieriu au a unui prinţipi, a cui slujbă are de a apăra pre stăpânul său. Deci astronomii au numit prin metaforă a chema Luna, care este în tovărăşie cu a sa planetă întru toate întoarcerile sale împregiurul Soarelui”.

BDD-V72 © 2014 Arhipelag XXI Press
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 19:53:30 UTC)

second (93 < it. *secondo*): „[...] că trece lumina în fieştecare *second*, adică într-una din al şesizecile parte de un minut [...]”

selce „silice” (160 < it. *selice, selce*): „*Selce* esti o suptstare foarte vârtoasă, făcută de părticeli strălucitoare de năsip, unite tare într-un // loc şi întărită, care este vrednică de a să topi. Cu această suptstare să face stecla”.

soma „masă” (92 < it. *somma*): „Iar socotindu-se că un trup să aibă doao părţi de materie şi şesi gradi de repegiune, altul să aibă patru părţi de materie şi zece gradi de repegiune, atunce la *soma* clătirii celui dintâi va fi la asemănare somii clătirii celui de al doile, cumu-i doisprezeci al patruzecile”.

tamaiduagu „Tamandua, specie de furnicar mic din America de Sud” (190 < pos. fr. *Tamandou à quatre doigts*[7]); v. la *furmi urus*

telescopio (113, ***telescopeo***, 114, ***tilescopio***, 79, ***tilescopeo***, 112 < it. *telescopio*, cf. ngr. *τηλεσκόπιον*): „Să descopăr acesti luni cu agiutoriul de un *telescopio* şi mai întâi de a fi obicinuit telescopiu, acesti luni era necunoscute la cei de demult.”; „[...] şi un *telescopeo* de cinci au şesi palmi, că întru adivăr să vedi o frumoasă descoperire.”; „*Tilescopio* este un cuvânt grecesc, că va să zică «vedere diparte» [..]”; „Luna, văzându-se cu mijlocire de un bun *tilescopeo*, să pare nu numai rătundă [...]”

tilescopeo diotrico „dioptric” (79 < ngr. *διοπτρικός*): „*Tilescopeo diotrico* aduce lucrul său în putere de la frângere ori plecare razelor”.

tilescopeo catidiotrico „catadioptric” (79 < ngr. *καταδιοπτρικός*): „*Tilescopeo catidiotrico* care aduce numai prin lovire şi prin frângire.”

termometrio (82, ***termimetrio***, 82 < it. *termometro*): „*Termometrio* slujeşte a măsura gradile căldurii şi a răcelii aerii. *Termimetrio* va să zică «măsura căldurii»”.

topazio (161 < it. *topazio*): „*Topazio* este o piatră scumpă, carile să caută ca ce mai frumoasă de toate câte sânt de floare aurului”.

trapierota „tapir” (189 < it. *tapiro*, pos. fr. *tapyire-été*[8], cf. port. *tapirete*): v. la *rinocheronte*

triangolu (109 < it. *triangolo*): „[...] să să puie o hârtie ori o tablă în care, încruciţându-se razile soarelui prin steclă, vor arăta în tablă chipul soarelui şi atocmând *triangolu* [...]”.

tubu torrecialiano „tubul lui Torricelli”[9] (80 < it. *tubo torricelliano*): „Celi mai de obşte barometri să cheamă *tubu torreciliano*, de la numele celui frumos om italian, că l-au izvodit [..]”

umore (188 < it. *umore*): „*Umore* apos a ochilor să osebeşte de la sânge şi de la arterie în vasile însuşi a ochilor. *Umore* de cristal şi steclos sânt fără de asemănare, numite într-acel feliu, pentru ce că stă într-un număr nesăvârşit de micuşoare vase pline de curgeri, carele să împrejoară, şi, pentru că să privedi printr-însele, nu s-au dat nume de cristal.”

unicorno (203 < it. *unicorno*): „Să găsesc multi alti feliuri de ghioci, cumu-i paingul de mare, mitra, arpa, dinte de arap, *unicorno*, porpora, trâmbiţa [...].”

urang-utang (190, 205 < fr. *orang-outan*, it. *orangutano*): „Între acesti începătoare sânt feliurile de mogniţe (şi *urang-utang* şi cfoemorov) asupra pământului.”

zafiro „safir” (161, ***zanfiro***, 161 < it. *zaffiro*): „*Zafiro* ori *zanfiro*, numit aşe de la cuvânt evreesc. Este o piatră scumpă de un albastru deschis ori ca ceriul şi să găseşte în multi locuri la Indie”.

---

[7] Termenul a fost pus în circulaţie prin intermediul portughezei (*tamanduá*), care l-a preluat din limba tupi, vorbită de băştinaşii din Brazilia (*taly* „furnică” + *monduar* „vănător”).

[8] Fonetism atestat la 1614, conform *Le Trésor de la Langue Française Informatisé* (http://atilf.atilf.fr/dendien/scripts/tlfiv5/visusel.exe?48;s=3225412890;r=4;nat=;sol=0;).

[9] Primul barometru cu mercur.

BDD-V72 © 2014 Arhipelag XXI Press
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 19:53:30 UTC)

zoofiti (204 < it. *zoofito*, pl. *zoofiti*, lat. *zoophyta*, fr. *zoophyte*, cf. ngr. *ζωόφυτον*): „Aşe sânt acesti feliuri de jivini, că le numesc încă şi *zoofiti*, adică dobitoc."

3. În afară de câţiva termeni explicabili printr-un etimon: neogrecesc: *dioptichi, fosforos, iho, ipothesis, microscopion/microscopeon,* latino-romanic: *eolipilo, furmi urus, trapierota, urang-utang,* ori chiar englezesc: *oraiu* (cel mai probabil împrumut indirect), majoritatea termenilor inventariaţi sunt de origine italiană.

Variantele fonetice reflectă tratamente fonetice caracteristice limbii italiene: omiterea lui *h-* în poziţie prevocalică, după scrierea şi pronunţarea din limba italiană, în cuvinte adaptate ulterior cu *h* (conform scrierii din franceză şi scrierii şi pronunţării din latină): *elioscopio, ermafroditi, idraulica, idrostatica, igroscopeo* etc.; grupurile consonantice *ct, pt* apar reduse în comparaţie cu aspectul latin-francez al variantelor impuse în limba literară: *artico, eletricita, elitico, punt*; digraful *qu* apare sub forma (veche) *cf,* datorată pronunţării din neogreacă: *ecfatore*. Un fonetism italian apare şi în cazul lui *arcipeleag,* pe baza corespondenţei *h – č.*

Variantele morfologice inventariate prezintă finală vocalică sau semivocalică la majoritatea substantivelor masculine şi neutre. Evoluţia ulterioară a acestor forme ne arată că această terminaţie: a) fie a fost eliminată sau redusă sub influenţa etimonului francez, substantivele în cauză primind finală consonantică ori *–u* vocalic şi încadrându-se la declinarea a II-a: *animoscopeo, areometrio, artico, asfalto, barometrio, dromedario, elioscopeo / elioscopio, igroscopeo, membro, mercurio, metalo, micrometrio, microscopio, pericardio, periostio, telescopeo / telescopio / tilescopeo / tilescopio, termometrio, topazio, unicorno, zafiro / zanfiro* etc.; b) fie a fost adaptată fonetic prin dezvoltarea unui *–u* semivocalic şi încadrarea în aceeaşi declinare după forma din latină: *antimonio, peritoneo* etc. Prin reducerea finalei *–e* (după model francez, dar, uneori, şi al unor limbi neromanice), unele substantive sau adjective trec de la declinarea a III-a la declinarea a II-a: *borace, dragone, elefante, lince, onice, orizonte, perpendicolare, recipiente, rinocheronte, satelite, selce* etc. Adaptarea substantivelor italiene terminate în *–a* este mai dificilă. Lexemele excerptate învederează opţiunea cărturarului moldovean pentru transpunerea tipului italian: *elasticita, eletricita, porosita*, deşi exista în limbă modelul moştenit *–(ă)tate*, după care au fost adaptate şi neologismele respective. Sporadic, substantivele neologice terminate în *–tor* prezintă, în scrisul latiniştilor şi al italieniştilor, varianta în *–tore*, după cum vedem şi în textul cărturarului moldovean: *ecfatore.* Unele substantive nume de profesiuni aveau forme diferite de cele care s-au impus ulterior în uzul limbii literare, forme explicabile, în cazul nostru, prin influenţa limbii italiane: *chimic* „chimist".

Există şi câţiva termeni din categoria „efemeridelor lexicale", xenisme, datorate contactului învăţatului cu italiana: *avrelio, canochiale, furmi urus, gamberiu / gambero, gatúl mamon, oraiu, pipeltrelu, tamaiduagu.*

M. Z. Mocanu observa că variantele etimologice italiene prezintă o importanţă specială pentru studiul influenţei limbii italiene asupra limbii române, din cel puţin trei motive: în primul rând, ilustrează complexul proces de adaptare fonetică şi morfologică a neologismelor latino-romanice la sistemul limbii române şi rolul îndeplinit de formele italiene, paralel cu cele latine, în asimilarea ulterioară a elementelor franceze; în al doilea rând, pune în evidenţă principalele momente în care se apelează mai des la limba italiană pentru înnoirea lexicului literar românesc (prima etapă o constituie sfârşitul secolului al XVII-lea şi începutul secolului al XVIII-lea, când pătrund elemente italiene care nu au însă rezultate semnificative în procesul de îmbogăţire lexicală, a doua etapă o constituie sfârşitul secolului al XVIII-lea şi începutul secolului al XIX-lea, când pătrund masiv termeni de origine italiană în special în stilul ştiinţific, iar a treia etapă, de la mijlocul veacului al XIX-lea, datorită tendinţelor italienizante ale unor oameni de cultură, marchează pătrunderea a numeroase elemente lexicale ce demonstrează opţiunea fermă pentru variantele din italiană);

BDD-V72 © 2014 Arhipelag XXI Press
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 19:53:30 UTC)

în al treilea rând, studierea variantelor etimologice italiene, prin circulaţia lor anterioară ori simultană cu variante determinate de latină ori franceză, arată contribuţia acestora la crearea unui cadru socio-lingvistic propice introducerii unui număr impresionant de neologisme latino-romanice şi, în consecinţă, la modernizarea lexicului literar românesc[10].

4. Aspectul termenilor excerptaţi se datorează influenţei directe a presiunii pe care o exercită textul italian asupra cărturarului moldovean, fiind ilustrativ pentru dificultăţile legate de aspectele diverse ale adaptării fonetice şi morfologice, precum şi pentru sistemul specific de adaptare. Preferinţa lui Amfilohie pentru împrumutul italian direct apare ca un lucru firesc în contextul conştientizării pauperităţii limbii române a perioadei şi a necesităţii îmbogăţirii lexicale prin apelul la alte limbi moderne de cultură, dar poate reprezenta şi o chestiune de opţiune, relevantă pentru atitudinea culturală a acestuia. Este indubital că, în plin proces de modernizare a limbii române şi a formării limbajelor de specialitate, formele italiene au constituit un model de adaptare în română a cuvintelor respective de provenienţă latină şi/sau franceză. Trebuie remarcat faptul că majoritatea covârşitoare a acestor împrumuturi şi-au dovedit utilitatea şi viabilitatea, supravieţuind perioadei de profunde transformări lexicale ale limbii în perioada imediat următoare, dat fiind caracterul lor de termeni ştiinţifici internaţionali. Pe lângă aceste împrumuturi, mai există o serie redusă de neologisme care reprezintă apariţii efemere, cu atestări singulare, datorate contactului personal al cărturarului cu limba italiană.

Izvoare

Amfilohie Hotiniul, *Gramatica de la învăţătura fizicii* (1796), redactor responsabil L. S. Dergaciova, prefaţă de A. I. Babii şi Şt. Lupan, glosar de Şt. Lupan, note de A. I. Babii, Chişinău, Editura Ştiinţa, 1990, 216 pagini

Bibliografie

M. Z. Mocanu, *Influenţa italiană asupra limbii române*, Piteşti, Editura Paralela 45, 2006

N. A. Ursu, *Formarea terminologiei ştiinţifice româneşti*, Bucureşti, Editura ştiinţifică, 1962

[10] M. Z. Mocanu, *Influenţa italiană asupra limbii române*, Piteşti, Editura Paralela 45, 2006, p. 136.

BDD-V72 © 2014 Arhipelag XXI Press
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 19:53:30 UTC)